

ویژگی‌های «شیخ الطائفه» شیعیان / تألیفات مؤسس حوزه علمیه نجف

عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه گفت: شیخ طوسی در 26 سالگی مجتهد مسلم بود، او با تألیف بیش از 300 عنوان کتاب در موضوعات تفسیر، حدیث، فقه، اصول، کلام و رجال به مرتبه‌ای رسید ...

عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه گفت: شیخ طوسی در 26 سالگی مجتهد مسلم بود، او با تألیف بیش از 300 عنوان کتاب در موضوعات تفسیر، حدیث، فقه، اصول، کلام و رجال به مرتبه‌ای رسید که عنوان شیخ طایفه شیعیان را کسب کرد. به گزارش خبرنگار آیین و اندیشه خبرگزاری فارس، 22 محرم، سالروز وفات شیخ طوسی از علمای بزرگ اسلام و تشیع است. به همین مناسبت، گفت‌وگوی مشروحی را با حجت‌الاسلام «محمدنقی مجتهدی تبریزی» از استادان فقه، اصول و رجال حوزه علمیه قم و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه انجام دادیم که متن آن از نظر می‌گذرد.

ولادت و آغاز زندگی شیخ طوسی

* در ابتدای گفت‌وگو لطفاً از ولادت و آغاز زندگی شیخ طوسی بگویید و اینکه روند تحصیل ایشان به چه صورتی بود؟

– سخن گفتن در رابطه با شیخ طوسی کار آسانی نیست. گاهی انسان درباره شخصیت یک عالم، مبالغه می‌کند اما مطالبی که درباره شخصیت بزرگوار شیخ طوسی می‌خواهم عرض کنم - اگر کمتر از شأن این بزرگوار نباشد - هیچ‌گونه مبالغه‌ای در آن نیست. هرچه بیان می‌کنم یا تجربه بنده در این سال‌ها و استفاده‌ای است که از محضر بزرگان کرده‌ام و یا در آثار آنان به صورت مکتوب دیده‌ام.

ولادت شیخ طوسی در سال 385 قمری است و در شهر تاریخی طوس و البته شاید در یکی از روستاهای طوس، این بزرگوار چشم به جهان گشود.

علوم مقدماتی و سطوح عالی فقه و اصول و حدیث را در همان شهر طوس و سایر شهرهای ایران فرا گرفت و از این راه و در این زمان بود که نبوغ ایشان شکوفا شده و شیخ طوسی برای ارتقاء و تعالی بیشتر مهیا شد.

ورود شیخ طوسی به بغداد

در سال 408 قمری ایشان 23 ساله بودند که وارد شهر بغداد پایتخت عراق شدند. در آن زمان بغداد یکی از شهرهای علمی جهان بود و یکی از حوزه‌های مهم جهان اسلام به حساب می‌آمد. در بغداد دانشمندان و علمای بسیاری بودند از جمله نابغه بزرگ آن روز یعنی شیخ مفید که سرآمد علمای زمانه بود. در وصف شخصیت این استاد بزرگ همین بس که امام زمان (عج) شیخ مفید را برادر خود خطاب کردند.

بهره شیخ طوسی از محضر شیخ مفید

شیخ مفید بزرگترین استاد زمان بود. مرحوم شیخ طوسی از محضر شیخ مفید به مدت 5 سال در زمینه‌های فقه و اصول و حدیث و احتمالا در مسائل تاریخ بهره برده است؛ چون مرحوم شیخ مفید متخصص در تاریخ نیز بود. شیخ طوسی خصوصاً در کلام و فقه، بسیار از محضر شیخ مفید استفاده برد.

در مطالعاتی که قبلاً داشتم، دیدم که شیخ طوسی درباره استاد خود، شیخ مفید می‌گوید: من مثل سایه همواره دنبال شیخ مفید بودم. شیخ طوسی شاگردی بوده که سایه به سایه دنبال استاد خود می‌رفت تا از محضر پرفیض و پرفایده او استفاده کند.

مرحوم شیخ مفید در سال 413 در ماه مبارک رمضان از دنیا رفت. بزرگترین شاگرد شیخ مفید در آن زمان مرحوم سید مرتضی علم‌الهدی بود. او شاگرد ارشد شیخ مفید بود که شیخ طوسی از این به بعد شرفیاب محضر ایشان شدند و تا سال 436 قمری که سید از دنیا رفت، شیخ طوسی در محضر ایشان بود.

رسیدن به مقام اجتهاد در 26 سالگی

از کتاب شریف «جهاد اکبر» حضرت امام(ره) نقل می‌کنم که شیخ طوسی در 26 سالگی مجتهد مسلم بود و آثار اجتهاد ایشان

را می‌توانیم در کتاب «تهذیب احکام» ببینیم که بزرگترین کتاب حدیثی مرحوم شیخ است و در زمان استاد خود، شیخ مفید نوشته و به امر استاد بوده است.

شیخ طوسی در جاهای مختلف این کتاب نقل می‌کند: «الذی افتی به واعتمده...» یعنی آن مطلبی که من فتوا می‌دهم و به آن اعتماد می‌کنم، این حدیث است... و اینگونه به احادیث استنباط می‌کند و مشخص می‌شود که در آن سال و در سن 26 سالگی مجتهد بوده است.

اما با این حال که او حتی در زمان شیخ مفید نیز مجتهد بوده است، باز تا آخر عمر مرحوم سید مرتضی از محضر ایشان استفاده کرد. بعد از سید مرتضی، شیخ طوسی خود مستقل در تدریس شد.

در علم حدیث و فقه و اصول و خصوصاً در علم کلام متخصص بود و در 12 سالی که در بغداد حضور داشت، به امر تدریس پرداخت.

شیخ طوسی از منظر بزرگان

* نظر بزرگان در رابطه با شیخ طوسی چیست؟

– مرحوم نجاشی، رجال‌شناس بزرگ اسلامی که هم‌سنگر و معاصر شیخ طوسی است و هر دو شاگرد شیخ مفیدند، در رابطه با دوست و رفیق خود یعنی شیخ طوسی اینگونه اظهار نظر می‌کند: «ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی در میان علمای ما از بزرگی خاصی برخوردار است و دانشمندی موثق و گرانقدر از شاگردان استاد ما مفید است.

مرحوم علامه حلی که چنان نبوغی دارد که متخصص در ده‌ها علم است و بیش از 200-300 جلد تألیف دارد تعبیر شهید مطهری این است که بعضی به او 500 جلد کتاب نسبت می‌دهند. حالا اگر ما به طور متوسط بگوییم حدود 300-400 جلد کتاب تألیف کرده است، نشان می‌دهد که ایشان نابغه است. این عالم بزرگ درباره شیخ طوسی در «خلاصة الاقوال» می‌فرماید: «نخستین ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی قدس الله روحه، پیشوای علمای امامیه و رئیس طائفه و دارای جلالت قدر و منزلتی عظیم است. موثق، مورد کمال اعتماد و صداقت و صاحب نظر در اخبار، رجال، فقه، اصول، کلام، ادب (ادبیات عرب) است و همه فضائل منسوب به اوست. او در تمامی فنون اسلام کتاب نوشته است و اوست که عقاید شیعه را در اصول و فروع مهذب نمود. جامع کمالات نفسانی در علم و عمل و شاگرد شیخ مفید، محمد بن محمد بن نعمان بود».

شیخ طوسی، شیخ طائفه امامیه

علامه بحرالعلوم نیز که خود شخصیت برجسته اسلامی است، در رابطه با شیخ طوسی اینگونه می‌فرماید: «ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی شیخ الطائفة المحقة و بریادارنده پرچم‌های شریعت حقه، پیشوای فرقه بعد از ائمه معصومین (ع) و تکیه گاه شیعه امامیه در کلیه موضوعاتی است که به مذهب و دین تعلق داشته باشد. محقق اصول، فروع، مهذب فنون معقول و مسموع است. هرگاه به طور مطلق گفته شود شیخ الطائفة منظور اوست.

مرحوم بحرالعلوم می‌فرماید شیخ طوسی در تمام علوم اسلامی کتاب نوشته و در همه آنها پیشرو و پیشواست. این نظر سید بحرالعلوم در رجال بحرالعلوم بود. دانشمندان بسیار دیگری نیز درباره شخصیت ایشان سخن گفته‌اند که در این فرصت کوتاه نمی‌توان آنها را بیان کرد.

300 مجتهد از شیعه و سنی پای درس شیخ طوسی بوده‌اند

* از اساتید شیخ طوسی، سخن به میان آمد. لطفاً درباره شاگردان ایشان هم توضیح دهید.

– مرحوم وحید بهبهانی در تعلیقه «منهج المقال» که رجالی است 15 جلدی و تألیف میرزای استرآبادی است، می‌فرماید: «کان شیخ الطوسی مرجع فضائل الزمان و سمعنا من المشایخ و حصل لنا ایضاً من التتبع ان فضلاء تلامذته الذین کانوا مجتهدین یزیدون علی ثلاث مئة فاضلٍ من الخاصة و العامة».

جمله عجیبی است که ترجمه ساده‌اش می‌شود: «شیخ طوسی مرجع دانشمندان زمان بود. من از اساتیدم شنیدم و خودم نیز تتبع و بررسی کردم و دیدم بیش از 300 مجتهد از شیعه و سنی، در درس ایشان بودند.» این سخن مرحوم وحید بهبهانی در مورد شاگردان ایشان است و معلوم نیست که عدد واقعی شاگردان ایشان چقدر بوده است که فقط 300 مجتهد پای درس ایشان بودند.

* دلیل رفتن شیخ طوسی از بغداد به نجف چه بود؟

– شیخ طوسی 40 سال تمام در بغداد تدریس و تدرّس داشت. ایشان در این سال‌ها تدریس و تألیف داشتند و خدمات ارزنده‌ای انجام دادند. در آن روزگار قضایایی بین سنی و شیعه پیش آمد و از این اختلافات مذهبی که وجود داشت، گاهی در بغداد فتنه و آشوبی بر پا می‌شد. در سال 448 یکی از این فتنه‌ها که توسط پادشاهان و سلاطین و زمامداران آن روز بود، دامن گرفت و شعله‌ور شد.

بعد از شکل گرفتن این فتنه، مخالفان تشیع به محله کرخ حمله کردند و با اینکه ایشان بزرگترین استاد زمان بود، به او نیز رحم نکردند. شیعیان زیادی کشته شدند ولی به مرحوم شیخ طوسی و برخی شاگردان ایشان نتوانستند دسترسی پیدا کنند.

در آن روزگار کرسی تدریس کلام برای یک شخصیت بزرگترین امتیاز بود که از طرف دانشمندان به شیخ طوسی داده شده بود. در آن فتنه و آشوب، کرسی درس ایشان و به اصطلاح منبر ایشان را سوزاندند.

کتاب‌هایی که با هزاران خون دل آنها را نوشته و یا کتاب‌هایی که آنها را تهیه کرده بود، همه طعمه حریق شد. مرحوم شیخ طوسی که دل شکسته بود، دیگر نمی‌توانست در بغداد بماند و پس از 40 سال به تقدیر الهی قصد نجف کرد. در آن زمان نجف یک شهر تازه آباد بود که مرحوم شیخ به آنجا و کنار قبر امیرالمؤمنین(ع) رفتند.

شیخ طوسی مؤسس حوزه علمیه نجف

پس از حضور شیخ طوسی در نجف، عده‌ای از شاگردان ایشان نیز به آنجا آمدند. در همان زمان با اراده راسخ آن بزرگوار اولین بنای حوزه علمیه در نجف اشرف زده شد. یکی از افتخارات شیخ طوسی این است که ایشان بنیان‌گذار حوزه علمیه نجف است. شیخ طوسی 12 سال در نجف ماند و خدا می‌داند در آنجا چه خدمات ارزنده‌ای برای تشیع کرده است.

تعبیر آیت‌الله خوئی درباره شیخ طوسی

مرحوم آیت‌الله خوئی در «#معجم رجال» جمله‌ای دارد که جمله عجیبی است. می‌فرماید: شیخ طوسی در کنار قبر امیرالمؤمنین(ع) مدرسه‌ای تأسیس فرمود. ولی چه مدرسه عظیمی! در آن مدرسه عده بسیاری از فقها و مجتهدین و مفسرین و متکلمین، در محضر پرفیض شیخ طوسی بهره‌ها برده‌اند.

بعد ایشان جمله‌ای دارد که به عقیده من اگر بخواهیم در کل این گفت‌وگو، یک جمله داشته باشیم، همین یک جمله بر عظمت شیخ طوسی کفایت می‌کند. حضرت آیت‌الله خوئی با آن عظمتی که دارد، می‌فرماید: من در میان علمای اسلام شخصیتی بالاتر از شیخ طوسی ندیدم و اگر درباره او «#شیخ الطائفه» امامیه گفته شده، واقعا به حق گفته شده است.

مهم‌ترین کتاب‌های شیخ طوسی

* لطفاً برخی آثار و تألیفات شیخ طوسی را نام ببرید.

– مرحوم شیخ طوسی، حدود 45 تا 48 عنوان کتاب نوشته است. منظور 45 یا 48 جلد کتاب نیست. چون مثلاً یک کتاب ایشان 10 جلد است. به عنوان نمونه کتاب تفسیر ایشان 10 جلد است. تهذیب ایشان 10 جلد است. استبصار ایشان 4 جلد است. بعضی کتابهای کلامی او 2 جلد است و بعضی‌های دیگر 3 جلد است. اگر حساب کنیم، شاید قریب به 100 کتاب و رساله از قلم پرفیض این بزرگوار در 75 سال عمری که داشت، تراوش نموده است.

بنده در یک تقسیم‌بندی بسیار اجمالی به کتاب‌های ایشان به صورت فهرست‌وار اشاره می‌کنم. شیخ طوسی در زمینه حدیث 3 کتاب نوشته است. «#تهذیب الاحکام» در 10 جلد، «#الاستبصار فی مختلف من الاخبار» در 4 جلد، «#الامالی او المجالس فی الاخبار و الروایات» که 1 مجلد است ولی احتمالاً 2 جلد بوده است.

ما در بخش رجال 5 کتاب رجالی مادر داریم که به آن «#اصول خمس» می‌گویند. 3 تا از 5 کتاب را شیخ طوسی نوشته است. 2

تا از آنها را خودش مستقل نوشته است و یکی از آنها هم برای مرحوم کشی بوده که شیخ طوسی تلخیص کرده است. «الابواب المعروف به رجال شیخ»، «الفهرست الحاوی لاسماء و تراجمه 900 نفر»، و «رجال کشی» کتاب‌های رجال ایشان است.

در تفسیر هم 3 کتاب نوشته که مهم‌ترین آنها «التبیین فی تفسیر القرآن» در 10 جلد است که بهترین کتاب تفسیری در آن روز است. شیخ طوسی در فقه 11 کتاب دارد که من به 3 مورد از آن اشاره می‌کنم. یکی از آنها «النهاية» است که مانند کتاب تحریرالوسیله امام (ره) در امروز، آن کتاب هم کتاب فتوایی آن روز بود و کتاب دیگری به نام «المبسوط» نوشته که 8 جلد است.

«الخلاف فی الاحکام» کتاب فقهی دیگر اوست که در واقع فقه مقارن است. بین فقه امامیه و سایر فرقه‌های چهارگانه اهل سنت، یک کار تطبیقی و مقارنه‌ای کرده است. شیخ طوسی در اصول نیز 2 کتاب نوشته است که یکی از آنها «عُدّة الاصول» و بهترین کتاب اصولی است و الآن ما آن را داریم و در 2 جلد چاپ شده است.

در کلام که شیخ طوسی متخصص علم کلام بود، نزدیک 16 رساله نوشته است که به یکی از آنها اشاره می‌کنم. «تلخیص الشافی فی الامامه» که «الشافی» سید مرتضی را که 4 جلد است، در 2 جلد تلخیص کرده است.

شیخ طوسی، کتاب‌هایی در ادعیه و اعمال روزها و ماه‌ها نوشته که بهترین آنها «مصباح المتهجد» است که مرحوم شیخ عباس قمی در تألیف مفاتیح الجنان و سایر بزرگان از این کتاب بسیار استفاده برده‌اند.

کتابهای شیخ طوسی درباره امام حسین علیه‌السلام

ماه محرم است و متناسب با سیدالشهدا (ع) است و شیخ طوسی نیز 2 کتاب درباره مقتل نوشته است. «مختصر اخبار المختار بن ابی عبیده ثقفی» یا «اخبار المختار» یک نوع مقتل است. مقتل دوم «مقتل الحسین (ع)» است.

شیخ طوسی علاوه بر این کتاب‌ها، یک سری رساله‌هایی دارد که وقتی از کشورها و شهرهای مختلف از ایشان استفتاء می‌شده، ایشان جواب می‌داده و در آنها آمده است.

دیدگاه آیت الله بروجردی درباره شیخ طوسی

اگر شیخ طوسی فتوایی داده بود، آیت‌الله بروجردی از کنار آن فتوا به آسانی نمی‌گذشت.

مرحوم آیت‌الله بروجردی یک فقیه محقق بود. من مطلبی را راجع به ایشان در جایی خواندم و از اساتیدم نیز شنیدم که آیت‌الله بروجردی به اندازه‌ای به شیخ طوسی معتقد بود که اگر شیخ طوسی فتوایی داده بود، آقای بروجردی از کنار آن فتوا به آسانی نمی‌گذشت. آیت‌الله بروجردی می‌فرموده اگر شیخ طوسی دلیلی نداشت، این فتوا را نمی‌داد.

لذا اگر می‌خواست برخلاف فتوای شیخ طوسی فتوا بدهد، احتیاط می‌کرد و بسیار برای فتاوا و کتاب‌های ایشان ارزش قائل بود. در یک جمله، شیخ طوسی، مفسر، محدث، فقیه، اصولی، متکلم و رجالی بود که در قرن چهارم و پنجم زیست.

دیدگاه علامه سید بحرالعلوم در وصف شیخ طوسی

سید مهدی بحرالعلوم که دستش در دامن ولی عصر (عج) بوده و صاحب تشرفات بود، در وصف شیخ طوسی این عبارت را دارد: همه علمای اسلام از شیخ طوسی به این طرف، ریزه خوار علم و کتاب‌های شیخ طوسی‌اند.

تبدیل خانه شیخ طوسی به مسجد به وصیت خودش

* شیخ طوسی در چه سالی رحلت کرده و در کجا دفن شدند؟

– ایشان پس از خدمات بسیار در سال 460 قمری در 75 سالگی دعوت حق را لبیک گفت. شیخ طوسی در آرامگاه خود در جوار امیرمومنان (ع) آرامید که تقریباً 500 متر با حرم حضرت امیر(ع) فاصله دارد. آن روز ایشان در خانه خودش مدفون شد و طبق وصیت خودشان بعداً خانه را تبدیل به مسجد کردند. الآن همین خانه تحت عنوان مسجد شیخ طوسی معروف است و مسجدی زیباست که آثار و برکاتی دارد.

سید بحرالعلوم نیز در کنار شیخ طوسی و در راهرو مسجد شیخ طوسی دفن شده است و با 5 متر فاصله مزارهایشان کنار هم است.

در این مسجد درس اخلاق و فقه و ... توسط علمای بزرگ داده می‌شد و قبر شریف شیخ طوسی در وسط این مسجد واقع است. در این مکان بزرگانی چون صاحب جواهر، شیخ‌الشریعه اصفهانی و ده‌ها دانشمند و بزرگ نجف به برکت و احترام شیخ تدریس کرده‌اند.